

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 347.426
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.1.23>

ЗАЛУЖНИЙ В.Г., ПАВЛІЧЕНКО Є.В., ШЕЛУДЯКОВ Р.С.

**ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ
КАТЕГОРІЇ «МОРАЛЬНА ШКОДА»**

**THEORETICAL PRINCIPLES FOR DETERMINING THE ESSENCE
OF THE CATEGORY “MORAL INJURY”**

Стаття присвячена дослідженню поняття моральної шкоди, що міститься в науковій літературі та чинному законодавстві. У статті розглянуто актуальні питання щодо поняття моральної шкоди. Сформульовано визначення поняття моральної шкоди. Проаналізовано зміст моральної шкоди. Встановлено, що серед наявних правових інститутів виділено інститут моральної шкоди, окреслено, що нині знання основних принципів та тенденцій як національного, так і зарубіжного законодавства щодо інституту компенсації моральної шкоди стає конче необхідним для подальшого забезпечення прав і свобод людини.

Доведено, що моральна шкода – це протиправне приниження (або замах на приниження) гідності людини, яке викликає в її психіці негативні процеси й стани. Вона полягає саме у втратах, тих негативних наслідках немайнового характеру, які виникли через страждання. Моральна шкода має подвійну природу, а саме правову та моральну. У зв'язку з цим зазначену категорію потрібно вивчати на основі єдності юридичної, соціальної науки та філософії, етики. Термін «моральна шкода» розглянуто з точки зору наявності факту моральних, психічних або фізичних страждань та з позиції недостатності встановлення цих страждань, наявності втрат нематеріального характеру.

У статті наведено думку авторів, які вважають, що під моральною шкодою слід розуміти витрати немайнового характеру внаслідок моральних та фізичних страждань чи інших негативних явищ, завданих фізичній чи юридичній особі діями інших осіб. Окрім того, під час визначення моральної шкоди потрібно брати до уваги такі аспекти, як психологічні переживання особи у зв'язку зі втратою близьких родичів, неможливістю продовжувати активну життєдіяльність, втратою роботи, розкриттям сімейної та лікарської таємниці, поширенням фактів, що принижують гідність та ділову репутацію особи, які не відповідають дійсності, обмеження чи полишення будь-яких прав особи, пов'язаних з фізичним боєм, що спричинені каліцтвом, іншими порушеннями здоров'я чи захворюваннями, які перенесені внаслідок психологічних страждань.

© ЗАЛУЖНИЙ В.Г. – кандидат юридичних наук, декан (Криворізький факультет Національного університету «Одеська юридична академія»)

© ПАВЛІЧЕНКО Є.В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін (Криворізький факультет Національного університету «Одеська юридична академія»)

© ШЕЛУДЯКОВ Р.С. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, міжнародного та приватного права (Криворізький факультет Національного університету «Одеська юридична академія»)

У статті висвітлено шляхи вдосконалення інституту моральної шкоди за законодавством України.

Ключові слова: *інститут моральної шкоди, моральна шкода, моральні страждання, протиправні дії, фізична шкода.*

The article is devoted to the study of the concept of moral (non-property) injury, which is contained in scientific literature and current legislation. Non-property injury is physical, moral and mental suffering, experiences, emotions caused by a negative impact on the inner spiritual and physical world of a person, on their non-property benefits. It is shown that when defining the concept of moral harm, one should proceed from the main meaning embedded in this term. Harm is the totality of the consequences of an offense, adverse consequences for a victim; harm is a negative result of the offense.

The definition of the concept of moral (non-property) injury caused to an individual by a criminal offense has been formulated. The content of moral (non-property) injury is analyzed, which is presented as a complex set of interconnected elements and arising in the chain of events caused by the actions of unlawful harmful influence on the object, so, it is harm caused to the physical, psychological, social well-being of a person. The article establishes that moral injury is a social and ethical category, which is based on moral norms and is assessed by civil society, depending on the level of its development.

The article draws attention to the fact that according to the Civil Code, a moral injury of an individual consists in his/her pain and suffering received due to injury or other damage to health, as well as in connection with unlawful behavior towards him/her, his/her family members, close relatives, injury or destruction of property, humiliation of honor, dignity, business reputation. The economic legislation, with reference to the resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine, recognizes moral damage as non-property losses as a result of moral or physical suffering or other negative phenomena caused to an individual or legal entity by illegal actions or inaction of others.

The article shows that the general concept of a moral injury is represented by two types of suffering – physical and moral one. It is rightfully stated that the presence of moral injury presupposes negative changes in the mental sphere of a person, expressed in the latter's undergoing physical and mental suffering. A moral injury is the adverse consequences of an offense suffered by a person in the form of physical and mental suffering, moral distress, social discomfort, as well as lost profits and additional costs – as a consequence of direct or indirect diminution of non-property benefits. Harm, as a legal category, is cross-sectoral in nature, since its use in legislation is quite wide. So, from the point of view of civil law, “harm” means such consequences of an offense, which are expressed in the diminution (reduction, damage or destruction) of a particular personal or property benefit. The essence of harm is negative changes in all spheres of a person's life.

The article shows that the expansion of human and civil rights and freedoms by the Constitution and the current legislation of Ukraine necessitated an increase in the role of legal guarantees of their observance. Legal responsibility is a legal guarantee for implementation of the state's duty to ensure observance and protection of human and civil rights and freedoms, and legal reform has become a priority area of the state's activity. In this regard, an integral part of the process of updating Ukrainian legislation was the introduction of the institution of compensation for moral injury and the solution of the issue of responsibility of the violator of personal non-property rights.

Based on studying the opinions of scientists, the article concludes that it is necessary to consolidate the concept of the danger of moral and physical harm in the legislative acts of Ukraine. The implementation of the proposed changes (additions) to the current civil legislation will expand and more clearly define the legal status of a victim, will help judicial authorities to determine fair compensation for moral injury caused to victims of crimes.

Key words: *moral (non-property) injury, morality, suffering, legal category, individual, victim, criminal offense.*

Вступ. Сьогодні Україна є правовою державою, нині здійснюється поетапна інтеграція нашої держави в економічні та правові системи Європи й світу національної юридичної науки, з'являються нові інститути громадянського права. Необхідність становлення цих інститутів викликана законодавчим установленням пріоритету людини, її громадянського права. Серед наявних правових інститутів виділено інститут моральної шкоди. Нині знання основних принципів та тенденцій як національного, так і зарубіжного законодавства щодо інституту компенсації моральної шкоди стає конче необхідним для подальшого забезпечення прав і свобод людини.

Отже, юридичне тлумачення категорії моральної шкоди потребує наявності ґрунтовної теоретичної підготовки. Усе наведене визначає актуальність дослідження.

Проблемі юридичного визначення моральної шкоди, завданої особі, присвячено праці багатьох учених. Так, у радянський період, а пізніше в Україні та Російській Федерації вагомий внесок у дослідження цієї проблеми зробили такі вчені, як М.М. Агарков, С.М. Антосик, Б.Т. Безлепкін, А.М. Белякова, С.А. Беляккін, Д.В. Боброва, Л.В. Брусніцин, К.І. Голубев, М.І. Гошовський, В.К. Гришук, О.П. Кучинська, П.Н. Гусаковський, С.Є. Донцов, В.В. Глянецев, В.А. Дубрівний, А.М. Ерделевський, А.М. Карпуніна, М.І. Козюбра, Л.Д. Кокорев, О.М. Кокун, Л.О. Красавчикова, О.В. Крикунов, М.С. Малєїн, М.М. Малєїна, І.Л. Марогулова, Є.Є. Мачульська, Є.А. Міхно, С.В. Наріжний, В.Т. Нор, В.П. Паліюк, В.Н. Парашенко, В.Я. Понарін, І.І. Потеружа, П.М. Рабінович, З.В. Ромовська, А.М. Савицька, В.М. Савицький, С.Ф. Сокол, Н.С. Шимон.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення позицій різних наукових підходів та законодавців щодо визначення поняття моральної шкоди, висвітлення шляхів удосконалення інституту моральної шкоди за законодавством України.

Результати дослідження. Подальший розвиток інституту моральної шкоди потребує чіткого вивчення та узагальнення теоретичних засад з питань визначення сутності цієї наукової категорії. Слід зазначити, що чітке відображення теоретичної сутності моральної шкоди стане досить вагомим фактором для вдосконалення діяльності юристів-практиків та адвокатів.

Згідно зі словником економічних термінів, моральна шкода – це шкода, що нанесена іміджу особи, його стану в суспільстві, а також його честі та гідності [1, с. 132].

Згідно з Цивільним кодексом Російської Федерації моральна шкода трактується як фізичні та моральні страждання особи, що можуть бути нанесені під час порушення її прав і свобод [2, с. 549].

В економіко-математичному словнику моральна шкода визначена як фізичні чи моральні страждання, спричинені особі діями, що порушують її особні немайнові права або посягають на її нематеріальні блага [3, с. 316].

Відповідно до викладення Великої юридичної енциклопедії, моральна шкода – це шкода нематеріального характеру, що спричинена протиправними методами та відображається завданими стражданнями, підривом репутації, приниженням осібної гідності [4, с. 512].

У словнику бізнес-термінів моральна шкода визначається як приниження особи, спричинене протиправними діями [5, с. 614].

Як демонструє узагальнення енциклопедичної літератури, окреслюється спільність поглядів щодо визначення сутності моральної шкоди, а саме під моральною шкодою розуміються моральні чи фізичні страждання, що спричинені діями, які посягають на нематеріальні блага особи або порушують її майнові права.

Вперше законодавець згадує поняття моральної шкоди в преамбулі до Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» від 17 квітня 1991 р., однак у цьому нормативному акті не надається визначення моральної шкоди [6, с. 31].

У Конституції України містяться лише окремі статті (ст. ст. 32, 56, 62, 152), у яких згадується моральна шкода, але не розкривається її сутність [7].

Так, відповідно до ч. 2 ст. 23 ЦК України, моральна шкода полягає у фізичному болі та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням її майна; у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи [8].

Отже, можемо резюмувати, що законодавець не наводить визначення моральної шкоди, адже таке визначення потребує смності викладення, оскільки має охопити всі суттєві ознаки цього поняття.

Звернемо увагу на визначення поняття моральної шкоди, що надається у ст. 4 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду», де зазначається, що моральною шкодою

є страждання, заподіяні громадянину внаслідок фізичного чи психічного впливу, що призвело до погіршення або позбавлення можливостей реалізації ним своїх звичок і бажань, погіршення відносин з оточуючими людьми, інших негативних наслідків морального характеру [9].

Також визначення поняття моральної шкоди наведено у ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», де під моральною шкодою розуміється шкода, яка заподіяна особистим немайновим правам суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, яка призвела або може призвести до збитків, що мають матеріальне вираження [10]. Вбачається, що наведене визначення моральної шкоди є досить простим.

Звертаємо вашу увагу на те, що немає єдиного підходу до визначення поняття моральної шкоди як на науковому рівні, так і в законодавстві. У науці досі триває дискусія щодо його визначення.

Законодавець визначає поняття «моральна шкода» через перелік обставин, у яких виражається моральна шкода.

У Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» поняття моральної шкоди розуміється таким чином: втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. Тут акцентовано увагу на моральних та фізичних стражданнях особи [11].

Поняття «моральна шкода» входить до інституту відшкодування моральної шкоди, який має цивілістичний характер, проте воно також існує на рівні інших галузей права, а тому може вважатися міжгалузевим, що зумовлює різноплановість і неоднаковість визначення поняття «моральна шкода» в різних нормативних актах, адже в кожному законі надається трактування, що підходить до врегульованих ним правовідносин.

Отже, моральна шкода – це протиправне приниження (або замах на приниження) гідності людини, яке викликає в її психіці негативні процеси й стани. Вона полягає саме у втратах, тих негативних наслідках немайнового характеру, які виникли через страждання.

Душевні страждання, яких особа зазнає внаслідок посягання на її особисті немайнові чи майнові права й блага, можуть виявлятися у збентеженості, страхі, переживаннях, хвилюваннях, емоційному неспокої тощо. Як наслідок, особа втрачає можливість приймати правильні рішення, продовжувати звичний для неї спосіб і режим існування. Ці зміни примушують особу докладати додаткових зусиль для організації свого життя, вони є показниками наявності моральної шкоди.

На думку авторів, під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних та фізичних страждань чи інших негативних явищ, завданих фізичній чи юридичній особі діями інших осіб. Окрім того, під час визначення моральної шкоди потрібно брати до уваги такі аспекти, як психологічні переживання особи у зв'язку зі втратою близьких родичів, неможливістю продовжувати активну життєдіяльність, втратою роботи, розкриттям сімейної та лікарської таємниці, поширенням фактів, що принижують гідність та ділову репутацію особи, які не відповідають дійсності, обмеження чи полишення будь-яких прав особи, пов'язаних з фізичним болем, що спричинені каліцтвом, іншими порушеннями здоров'я чи захворюваннями, які перенесені внаслідок психологічних страждань.

Сутність моральної шкоди потрібно визначати як психологічні страждання та фізичні болі, де визначаються негативні ситуації, пов'язані з психікою особи, й фізичні страждання, що може бути представлено як точне визначення сутності моральної шкоди.

Моральна шкода має подвійну природу, а саме правову та моральну. У зв'язку з цим зазначену категорію потрібно вивчати на основі єдності юридичної, соціальної науки та філософії, етики.

Висновки. Моральну шкоду можна трактувати як складну сукупність елементів, що перебувають у взаємозв'язку, які виникають у ланцюгу подій, обумовлених діями протиправного шкідливого впливу на об'єкт; шкоду, завдану фізичному, психологічному, соціальному благополуччю особи. Подальші дослідження передбачають визначення питань відшкодування моральної шкоди.

Список використаних джерел:

1. Бичик С.В., Даморацкая А.С., Даморацкая И.В. Словарь экономических терминов. Минск : Высшая школа, 2009. 272 с.
2. Гражданский кодекс Российской Федерации. Ч. 1, с изменениями на 2020 г. Москва : Федеральное законодательство, 2020. 1015 с.
3. Лопатников Л.И. Экономико-математический словарь. Словарь современной экономической науки. 5-е изд., перераб. и доп. Москва : Дело, 2003. 520 с.

4. Барихин А.Б. Большая юридическая энциклопедия, Москва : Книжный мир, 2010. 960 с.
5. Словарь бизнес-терминов / сост.: Г. Бетс, Б. Брейндли, С. Уильямс и др. ; общ. ред.: И.М. Осадчая. Москва : Книжный мир, 2017. 1014 с.
6. Паліюк В.П. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди : монографія. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Право, 2000. 272 с.
7. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР.
8. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV.9. Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду» від 1 грудня 1994 р. № 266/94-ВР.
9. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16 квітня 1991 р. № 959-ХІІ із чинними змінами станом на 2019 р.
10. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : Постанова Пленуму Верховного Суду України ; документ 0004700-95, поточна редакція 27 лютого 2009 р.

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.1.24>

ПИНЯГА Р.О.

ТАКТИКО-КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАЙНЯТТЯМ ГРАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ

TACTICS-FORENSIC SUPPORT OF INTERROGATION AT THE INITIAL STAGE OF INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO GAMBLING

У статті наголошується, що, незважаючи на статус допитуваного, тип грального закладу та інші обставини, під час допиту свідків і підозрюваних з'ясовують: осіб, які організували азартні ігри, їх проводили та надавали можливість доступу до них; вид ігор, що було організовано та проведено; місце (місця) вчинення злочину; період злочинної діяльності; дані стосовно гравців; факт зв'язку грального бізнесу з учиненням інших злочинів та правопорушень; форму співучасті та роль співучасників; зв'язки організаторів азартних ігор з державними органами; заходи конспірації; характер і розмір прибутків від грального бізнесу. Залежно від категорії свідків, оцінено можливості використання суперечностей у показаннях допитуваного та інших доказів, чинника раптовості й інших тактичних прийомів допиту. Конфліктні ситуації під час допиту підозрюваних пов'язані з тим, що допитувані зазвичай не визнають свою винуватість, перекладаючи вину на інших співучасників або наполягаючи на тому, що не усвідомлювали злочинного характеру своїх дій. З'ясовано, що у конфліктній ситуації, що складається на момент допиту, слідчий може застосувати такі тактичні прийоми, як: роз'яснення допитуваному значення щирого зізнання і давання правдивих свідчень; виявлення мотивів давання неправдивих показань й усунення цих мотивів; переконання з допомогою логічних аргументів у недоцільності спроб давання неправдивих свідчень; максимальна деталізація і конкретизація свідчень допитуваного; пред'явлення доказів, що викривають допитуваного (починаючи із самого важливого і навпаки); повторний допит. Визначено, що, незважаючи на статус допитуваного, тип грального закладу та інші обставини, під час допиту свідків і підозрюваних з'ясовують: осіб, які організували азартні ігри, їх проводили та надавали можливість доступу до них; вид ігор, що було організовано та проведено;

© ПИНЯГА Р.О. – кандидат юридичних наук